

Het tekenen centraal

De IJsselstudies van Hans Meerman

door Geraart Westerink

In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog begon bankdirecteur Frans Walkate met het bijeenbrengen van een collectie kunstwerken van kunstenaars die in Kampen en omgeving hadden gewoond of gewerkt. Na zijn dood in 1943 werd die collectie doelgericht aangevuld en geactualiseerd, tot op heden. Van het oeuvre van diverse kunstenaars is inmiddels een representatief overzicht bijeengebracht. De komende jaren zal in de *Kamper Almanak* regelmatig één van hen worden uitgelicht, om een indruk te geven van hun leven en werk. Dit keer is de keuze gevallen op Hans Meerman, voormalig docent aan de Kamper kunstacademie, die recent een reeks tekeningen van zijn hand heeft geschonken aan het SNS Historisch Centrum, waarvan het Frans Walkate Archief een onderdeel vormt.

Jeugdijaren

Hans Meerman groeit op in een gereformeerd gezin aan de rand van Zutphen, dichtbij de IJssel en het fraaie landschap van de Achterhoek. Zijn vader is docent wiskunde aan het Baudartius Lyceum, dat Hans ook bezoekt. Hans is gedreven en gedisciplineerd, maar moet hard werken voor een goed resultaat. Een verhuizing naar Alkmaar (begin 1966) en de daardoor onvermijdelijke overstap naar een andere middelbare school waarbij hij het gymnasium inruilt voor de hbs-b helpen niet mee. Zijn goede spel in het schoolvolleybalteam bevordert echter de integratie. Alkmaar kende hij al enigszins door zomervakanties in Akersloot.

De hbs-b was een brede opleiding met een combinatie van onder meer moderne talen, geschiedenis, aardrijkskunde, exacte en tekenvakken, waarmee een degelijke basis wordt gelegd voor de toekomst. Hans blijkt graag en goed te kunnen tekenen. Zijn tekenleraar herkent en stimuleert die aanleg. Toch is een vervolgstudie in een creatieve richting niet de eerste keuze, dat is een loopbaan bij de politie. Kleurenblindheid belemmert dit. Fortuinlijk genoeg is dit geen beletsel voor het alternatief: de mo-opleiding voor tekenleraar.

Hij komt terecht op de Koninklijke Academie in Den Haag, bakermat van kunstenaars als Hermanus Berserik en Co Westerik, van wie hij overigens nooit les kreeg. De tekenopleiding bestaat uit twee fases: de mo A, die drie jaar duurt en de mo B van twee jaar. Het blijkt een gouden greep. Hans heeft vanaf het begin het idee volledig op zijn plaats te zijn. Het artistieke milieu bevalt uitstekend, al kent hij dit van huis uit niet en blijft de beleving ervan in eerste instantie beperkt tot het domein van de school.

Tekenopleiding

De mo-opleiding is degelijk en ambachtelijk. Het tekenen, in al zijn vormen, staat centraal. Stillevenns, portretten, model- en buitenstudies, alles wordt onder handen genomen. De studie is streng en hiërarchisch. Leraren en studenten zijn gebonden aan wettelijk vastgelegde regels. Aan sommige tekeningen wordt weken gewerkt. Er is relatief weinig vrijheid, maar dat wordt niet als zodanig ervaren, want door zijn inzet geven bepaalde docenten Hans soms meer speelruimte dan binnen de kaders is toegestaan. Hij maakt daar dankbaar gebruik van en verkent gretig de geboden mogelijkheden, onder meer bij de toepassing van kleur. Uit deze tijd zijn nog veel tekeningen bewaard. Het zijn de vaardige studies van een getalenteerde leerling. Bij sommige is het onderwerp aangevuld met een gefantaseerde entourage van bijvoorbeeld bloemen. Door deze persoonlijke interpretatie breken ze uit het gebruikelijke stramien en worden ze meer dan een puur zakelijke weergave.

De beoefening van diverse grafische technieken vormt een belangrijk onderdeel van de opleiding en onderstreept het ambachtelijke karakter ervan, zoals dat ook zichtbaar is in de oeuvres van de hierboven genoemde Berserik en Westerik. Enkele fraaie (portret)etsen getuigen met hun geraffineerde toepassing van de aquatinttechniek van een grondige, studieuze beheersing van het metier.

Hans voelt zich als een vis in het water en rolt met speels gemak door de eerste fase van de opleiding. De mo B verloopt moeizamer, vanzelfsprekend niet door afnemend talent, maar door beslommeringen van persoonlijke aard, zoals een acute blinde darmontsteking, waar men net op tijd bij was. Toch wordt het diploma probleemloos gehaald. De verplichte kunstgeschiedenispecialisatie wordt gewijd aan de Islamitische kunst, in het bijzonder de bouwkunst. Het geometrische karakter ervan spreekt hem aan. Het doet een appel op zijn liefde voor stereometrie en ruimtelijke wiskunde, die zich onder meer uit in een bovengemiddeld gevoel voor diepte en perspectief.

Langs de IJssel (bij Wilsum), grafietstift op papier, 14,5 x 26,5 cm, 2015. Collectie SNS Historisch Centrum.

Een aanleg die mogelijk is ontstaan als compensatie voor zijn kleurenblindheid, zoals wel vaker het ontbreken van de ene vaardigheid een andere versterkt. In dat kader gezien is ook het tentoongespreide raffinement bij het weergeven van gradaties in toon en tint opvallend.

De maatschappij in

Via de lessen vakdidactiek (Bram Oostra) wordt Hans nadrukkelijk geconfronteerd met de wereld buiten de academie en komt hij in aanraking met het sociaal-maatschappelijke engagement van de jaren zeventig dat tot dan toe grotendeels aan hem voorbij was gegaan. Dit maakt hem meer sociaal bewust en minder wereldvreemd, zonder dat hij direct een fanatieke actievoerder wordt, behalve als het zijn directe leefwereld raakt.

Na het behalen van de mo-aktes wordt de confrontatie met de maatschappij in het leven van alledag een onvermijdelijke realiteit: er moet een baan worden gezocht. De onderwijssector is het meest voor de hand liggende werkterrein. Er is een groot tekort aan eerstegraads docenten. Een carrière als vrij kunstenaar is gezien de gevolgde opleiding en persoonlijke instelling minder vanzelfsprekend en wordt ook niet overwogen, helemaal niet als er een gezin wordt gesticht. Want kort na de studie ontmoet hij Joke van Elleswijk, zijn toekomstige echtgenote. De kennismaking loopt via haar zus, van wie hij de klassenleraar was. Joke krijgt bijles kunstgeschiedenis van Hans, maar de interesse reikt verder. Van het een komt het ander en het tweetal trouwt.

Er worden drie kinderen geboren, een meisje en twee jongens. De verantwoordelijkheid die dit met zich meebrengt bepaalt voor lange tijd in belangrijke mate de richting van zijn loopbaan. Dankzij de inspanningen van een rector en later een vrijstelling als kostwinner hoeft hij niet in dienst.

Hans woont op dat moment in Rijswijk en geeft daar onder meer les (1975-1980) aan de Christelijke Scholengemeenschap. In 1980 wordt de belangrijke beslissing genomen om over te stappen naar de Christelijke Academie voor Beeldend Kunstonderwijs in Kampen. In zekere zin een gok, maar ook een uitdaging. Het is namelijk een geheel nieuwe school en één van de vier (Christelijke) hbo-opleidingen die binnen korte tijd daar gevestigd worden en de stad zullen doen opschrikken uit de langdurige verdoving waarin zij had verkeerd.

Kampen

De kunstacademie staat onder leiding van de gedreven Dirk van Sliedregt, die op markante wijze de scepter zwaait, en is ondergebracht in de voormalige Van Heutszkazerne, een indrukwekkend 19de-eeuws gebouw, prachtig gelegen aan de rivier de IJssel, dat al lange tijd leeg stond.

Van Sliedregt verzamelt een gedreven, heterogeen team van jongere en oudere docenten om zich heen. Hans is basisjaardocent vlakke vorm- en kleurstudie (tekenen naar de waarneming) en constructief- en perspectiefisch tekenen (perspectief- en projectieles). Vanaf de jaren negentig geeft hij ook les aan de hogere jaren van de afdelingen illustratie en binnenhuisarchitectuur, waar het tekenen een essentiële rol vervult. Hij blijft tot zijn pensioen in 2016 lesgeven. Een ander zou daar zijn handen al aan vol hebben, maar Hans doet er nog allerlei (organisatorische) taken naast.

Tot de hoogtepunten van zijn academietijd behoren de excursies die hij in die jaren mag begeleiden. De meeste indruk echter maken de tweejaarlijkse studiereizen met de afdeling illustratie naar de Zuid-Limburgse dorpen Noorbeek en Epen, of naar de Franse hoofdstad Parijs en het zuidelijker gelegen Murs. De reizen, die gedurende een tijdvak van ruim tien jaar worden georganiseerd, vormen voor Hans een zeldzame mogelijkheid om zelf weer wat te tekenen. Door zijn drukke baan heeft hij daar de rest van het jaar nauwelijks tijd voor. Hij grijpt die geboden kans dus gretig aan. Bovendien heeft het een pedagogisch neveneffect: een groep waarbij de docent mee tekent werkt harder en geconcentreerder.

De academie heeft in de tussentijd een heel ander karakter gekregen. De studieduur is ingekort van vijf naar vier jaar. Het aantal studierichtingen

Lange de IJssel (tussen De Zande en Zalk), grafietstift op papier, 14 x 26,5 cm, 2015. 5. Collectie SNS Historisch Centrum.

is drastisch beperkt. De naam is veranderd in Christelijke Hogeschool voor de Kunsten Constantijn Huygens en na een organisatorische fusie met de kunstopleidingen in Arnhem en Enschede in ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten. Veel instellingen voor hoger onderwijs zijn inmiddels net zo snel uit Kampen vertrokken als ze er ooit gekomen zijn, tot verdriet van velen. De kunstacademie is de laatste hbo-opleiding die de stad verlaat. Ondanks de verhuizing van zijn werkgever besluit Hans in Kampen te blijven wonen en reist met het boemeltje heen en weer. Hij voelt zich betrokken bij het kunstklimaat in de stad en toont dat onder meer door bestuurslidmaatschappen van de Stichting Grafisch Atelier Kampen en de Stichting Ateliervoorzieningen Kampen. Ook is hij enige tijd burgerlid in de Raadscommissie voor Onderwijs en Cultuur van de gemeente.

Werken in de marge

Tussen de ingrijpende en hectische onderwijs- en bestuursperikelen door wordt toch kans gezien om in de schaarse vrije tijd met enige regelmaat te tekenen. Hij doet dat onder meer in een gehuurd atelier aan de Vloeddijk en in het door hemzelf in 1997 opgerichte Modelatelier, waarvoor een lokaal in de Van Heutszkazerne wordt gebruikt en waar (oud)studenten en (aspirant) kunstenaars de kans krijgen om te werken naar levend model. Tien jaar lang coördineert hij dit initiatief. Een rol die hem op het lijf geschreven is en die hij graag vervult. Maar ook daarbuiten is hij als kunstenaar actief. De omge-

ving van de stad vormt - vooral in de jaren negentig - het onderwerp voor een fraaie reeks tekeningen. Hoofdthema is het gebied rond de Zwartendijk: een schilderachtig, eeuwenoud cultuurlandschap met uitgestrekte weilanden, verspreid liggende boerderijen, terpen, kolken, bomengroepen, slingerende sloten en (voormalige) zeeweringen. De tot dan toe vrijwel onaangetaste schoonheid ervan wordt ernstig bedreigd door nieuwe stadswijken, de N50 en de geplande Hanzelijn. In een indrukwekkende reeks tekeningen combineert Hans zijn maatschappelijk activisme met zijn artistieke gedrevenheid. Hij exposeert ze onder meer in 1993 in de Theologische Universiteit Kampen (ThUK). Door de grandeur van de Zwartendijk in beeld te brengen protesteert hij op geheel eigen wijze tegen de vernielzucht van de 'vooruitgang'. Zonder resultaat overigens: de N50 en de Hanzelijn komen er toch. De recente aanleg van het Reevediep is de genadeslag voor de Zwartendijk, die nu als een lint met brute interrupties door een wezensvreemd geworden biotoop slingert. In artistiek opzicht zijn de tekeningen een succes. Ze worden ook grif verkocht, onder meer aan de Theologische Universiteit en talloze particulieren. Die van de Universiteit hangen nu in Groningen, want ook deze opleiding heeft Kampen inmiddels de rug toegekeerd. Zelf heeft Hans nauwelijks nog voorbeelden van deze reeks tekeningen in bezit. Gelukkig staat een aantal ervan afgebeeld in een in 2008 in eigen beheer uitgegeven boek dat een overzicht geeft van zijn vrije werk uit de periode 1983-2007.¹

De IJssel

Na de aantasting van de Zwartendijk richt hij zich op een ander thema, dat er sterk mee is verwant: de IJssel en haar omgeving. Het stroomgebied tussen Zwolle en Kampereiland wordt gerekend tot de mooiste rivierlandschappen van Nederland. Ook hier vinden en vonden recent ingrijpende werkzaamheden plaats. Zij hebben als doel de waterafvoerende functie van de stroom te herstellen en te vergroten. Daarbij is meer aandacht gekomen voor de waarden van de natuur, die nu eens niet tot de grote verliezers lijkt te gaan behoren. Met de AOW glorend aan de horizon steekt de kunstenaar in Hans steeds vaker de kop op. Eindelijk is er ruimte voor de gestructureerde en procesmatige werkwijze waar hij zich zo graag aan over geeft en die hem de mogelijkheid biedt om een onderwerp grondig uit te diepen, zoals dat eerder naar voren kwam bij de Zwartendijkreeks. Na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd in 2016 staat niets hem meer in de weg om zich over te geven aan de praktijk van het vrije kunstenaarschap, wat hij in stilte misschien al wel veel eerder had gewild.

Het tekenen centraal

In die sfeer van herwonnen vrijheid en geleid door het nieuwe thema komt de essentie van zijn kunstenaarschap volledig tot wasdom. Alle kennis en ervaring vallen nu samen. De impressies van het IJssellandschap vormen de apotheose van zijn beeldend kunnen tot nu toe. Vanaf het begin van Hans' 'artistieke leven' heeft het tekenen duidelijk centraal gestaan. De keuze van zijn opleiding benadrukt dat, evenals het beeldend werk dat in de kantlijn van zijn drukke werkzaamheden in het onderwijs ontstaat. Het maken van schilderijen, aquarellen of gouaches is minder populair, vrije grafiek werd alleen in de academietijd beoefend. Hans noemt zichzelf dan ook expliciet 'tekenaar'. De motieven voor die keuze zijn duidelijk: tekenen geeft optimale vrijheid en is heel direct. Het is de meest zuivere vertaling van een persoonlijke waarneming naar een beeldende weergave, intuïtief gestuurd door ambachtelijke vaardigheden en techniek, waarin het temperament en de intentie van de kunstenaar het minst gefilterd en gedefformeerd naar voren komt, omdat er weinig tijd is voor reflectie en rationele overdenkingen. Andere beeldende disciplines als bijvoorbeeld de schilder- of grafische kunst vergen meer stappen, met gecompliceerdere handelingen, die grondiger voorbereiding vragen en daardoor meer tijd en ruimte bieden voor rationele correcties, waardoor ze in de regel minder direct zullen zijn. Hans haalt graag een citaat van de Franse filosoof-schrijver en kunstcriticus Denis Diderot (1713-1784) aan uit de *Salon Review* van 1765 om zijn liefde voor het tekenen te benadrukken: 'A sketch is generally more spirited than a picture. It is the artist's work when he is full of inspiration and ardour, when reflection has toned down nothing; it is the artist's soul expressing itself freely.' De keuze voor het tekenen lijkt een beperking, maar daarin toont zich de meester. Binnen de marges van die - zelf opgelegde - restricties ontvouwt zich een enorm spectrum aan mogelijkheden, dat grondig wordt verkend. Ook daarin worden (vooraf) duidelijke keuzes gemaakt. Hij werkt bij voorkeur in zwart-wit, waarschijnlijk vanuit de wetenschap dat toepassing van kleur in zijn geval niet altijd een verbetering is. Als tekenmateriaal wordt pen en inkt gebruikt, maar vooral grafiet, dat er is in verschillende hardheden, waardoor het materiaal oneindig veel mogelijkheden biedt om gradaties in toon aan te brengen, zeker als de druk waarmee het papier wordt bewerkt varieert. Een grafietstift kan bovendien gemakkelijk worden bijgepunt of bijgesneden. Dat heeft invloed op de dikte, de intentie en het karakter van de gezette lijn. Zo komt het persoonlijke handschrift van de tekenaar optimaal naar voren.

Als ondergrond voor het tekenen wordt het liefst aquarelpapier gebruikt, dat dik is en stevig en waarvan de structuur voldoende weerstand biedt voor de gewenste toonnuances. Het formaat van de vellen is meestal bescheiden, zodat ze gemakkelijk te hanteren zijn, ook vanuit de auto, dat een toevluchts-oord is bij ongunstige weersomstandigheden; een verplaatsbaar atelier. In de toekomst wil hij zich ook gaan richten op het maken van tekeningen met grotere afmetingen.

Geliefde thematiek

Waar grafiet het favoriete materiaal is, is de natuur met afstand het meest populaire thema, vooral de manifestatie ervan in het landschap, dat bij voorkeur licht geaccidenteerd moet zijn, omdat die vorm de beste uitgangspunten biedt voor het weergeven van diepte, ook als het reliëf relatief beperkt is zoals in de IJsselvallei. De hoogteverschillen rond de slingerende dijken geven voldoende aanknopingspunten om de wisselende dimensies en het daaraan verbonden gevoel van ruimtelijkheid weer te geven, daarvoor zijn de Montagnes de Luberon of de Zuid-Limburgse heuvels die hij in beeld bracht tijdens de schoolexcursies niet nodig. Door te tekenen gaat hij op in het landschap en leert hij het - in al zijn nuances - door en door kennen. De ervaren vrijheid en onafhankelijkheid en de sensatie van het uitdrukken en verbeelden daarvan wekt een sterk geluksgevoel op. Om de Nederlandse cultuurfilosoof Ton Lemaire (geboren 1941) te citeren: 'Het beschouwend uitkijken naar een horizon, genieten van een vergezicht, is de act waardoor de autonomie van zowel de kijker als de bekekenen, van de mens en zijn wereld, zich het meest frappant manifesteert.'

Bij het vertalen van de werkelijkheid naar een tekening blijft Hans uitgaan van de realiteit, maar nooit al te letterlijk of pijnlijk gedetailleerd. Zijn landschappen worden in de loop der tijd minder topografisch, krijgen een grotere mate van abstractie. De onderwerpen worden in beeld gebracht vanuit verschillende gezichtspunten, bij diverse weersomstandigheden en tijdens alle seizoenen. Hij kan op een dijk staan, aan de voet ervan zitten, hem op afstand aanschouwen, 'en plein air', of in de beschutting van een auto of ander onderkomen. Altijd zoekt hij naar een samenvatting van wat hij heeft gezien. Hij wil de essentie weergeven en verricht daarvoor niet meer handelingen dan voor zijn gevoel noodzakelijk zijn. Een intuïtieve, trefzekere manier van werken in combinatie met een fors en krachtig handschrift geeft de tekeningen een expressief karakter. Met een paar willekeurig lijkende lijnen wordt een illusie van ruimtelijkheid geschapen en komt een

Langs de IJssel (bij Zalk), grafietstift op papier, 14,5 x 26,5 cm, 2015. 5. Collectie SNS Historisch Centrum.

landschap tot leven, met dorpen, boerderijen, bomenrijen en bosschages als dienstbaar repoussoir, als onmisbare attributen op een schijnbaar oneindig toneel. Een toneel dat overigens wel wordt begrensd en ingekaderd door het formaat van het papier. De witte achtergrond daarvan is geen loze restructuur, maar vervult een belangrijke rol, zoals een moment van stilte tijdens een muziekstuk belangrijker kan zijn dan de noten die erop volgen, terwijl ze natuurlijk niet los van elkaar kunnen worden gezien. Het wonderlijke in de reeks IJssellandschappen is dat je overal de nabijheid van de rivier voelt, maar dat die rivier zelf vrijwel nooit in beeld komt. Hans tekent klaarblijkelijk liever land dan water. In dat opzicht is in hem geen tweede Jan Voerman opgestaan. Maar dat is ook niet nodig. Zijn impressies hebben een heel eigen karakter, dankzij een persoonlijk handschrift, dat wordt versterkt door een grote ambachtelijke vaardigheid, waardoor de jarenlange observaties van het IJssellandschap doelgericht kunnen worden omgezet in tot de verbeelding sprekende tekeningen.

Noot

1. H. Meerman, *Tekeningen 1983-2007* (Kampen 2008; een tweede herziene luxe uitgave verscheen in 2013).